

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/39221528>

Артёмов К. Ю.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАРАНЬ

INDIVIDUALIZATION IN THE APPOINTMENT OF PSYCHOLOGICAL PUNISHMENTS

Оскільки головною метою кримінального покарання є виправлення правопорушника, чільним питанням постає підбір і застосування до злочинця відповідного покарання, такого, яке змогло б найбільш ефективним способом здійснити те саме виправлення. Науковий світ має чималу кількість праць у сфері методики призначення покарань, більшість з яких мають усталений підхід до способу обрання покарання – у співвідношенні до діяння та статті, яка встановлює міру відповідальності, особа ж злочинця оцінюється лише категоріями обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, що без глибинного психологічного дослідження особи – є не зовсім правильним. Натомість, покарання повинно бути таким, аби впливало на саму психологію злочинця у напрямку спонукання останнього до усвідомлення хибності вчинених ним злочинних дій, переосмисленню своїх поглядів на суспільство та власне життя, крім того, позитивно перевиховувало.

Метою статті є окреслення необхідності у запровадженні покарань, що змінюватимуть психологію злочинця, огляд найбільш вдалих с точки зору впливу на психологію особи видів покарань за досвідом Сполучених Штатів Америки.

Історичні віхи розвитку та застосування кримінальних покарань приводять до висновку, що ні смертна кара, ні грошові штрафи у певні мірі, ні тривалі ув'язнення не справляли достатнього виховного впливу на особу правопорушника, бажаної за задумкою кримінального законодавства зміни особистості злочинця, подекуди не відбувалось. Отже, покаранням необхідно впливати не на фізичний чи фінансовий стан порушника, а на психологічний та емоційний.

Сором – є однією із найсильніших емоцій, що здатна відчувати людина. Звісно, через різноманітність підходів до виховання, усі люди мають різний рівень сором'язливості і різні поняття сорому для них. Але все таки можна віднайти спільні для усіх розуміння того, що є принизливим та осоромлюючим.

Тож у цій статті висвітлено питання того, чи може кримінальне покарання карати соромом? Який рівень сорому повинен бути застосований, аби не визнати це цькуванням та деструктивним зазіхом на честь і гідність особи? Яким чином відбувається вплив на винну особу, та яка дієвість такого покарання?

Ключові слова: індивідуалізація, застосування покарання, міра покарання, особа злочинця, честь і гідність особи, психологія, емоційний стан особистості, виконання кримінальних покарань.

Since the main purpose of criminal punishment is the correction of the offender, the main issue is the selection and application of the appropriate punishment to the criminal, which would be able to carry out the same correction in the most effective way. The scientific world has a considerable number of works in the field of methods of imposing punishments, most of which have an established approach to the method of choosing a punishment – in relation to the act and the article that establishes the degree of responsibility, while the person of the criminal is evaluated only by the categories of aggravating and mitigating circumstances, which without in-depth psychological research of a person is not entirely correct. Instead, the punishment should be such that it affects the very psychology of the criminal in the direction of prompting the latter to realize the falsity of his criminal actions, to rethink his views on society and his own life, in addition, to positively re-educate.

The purpose of the article is to outline the need to introduce punishments that will change the psychology of the criminal, review the most successful types of punishments from the point of view of impact on the psychology of the person, according to the experience of the United States of America.

The historical milestones in the development and application of criminal punishments led to the conclusion that neither the death penalty, nor monetary fines to a certain extent, nor long imprisonments had a sufficient educational impact on the person of the offender, the desired change in the personality of the criminal, desired by the idea of the criminal legislation, did not happen in some places. Therefore, the punishment must not affect the physical or financial state of the violator, but the psychological and emotional one.

Shame is one of the strongest emotions that a person can feel. Of course, due to the variety of approaches to upbringing, all people have different levels of shyness and different concepts of shame for them. But it is still possible to find a common understanding of what is humiliating and embarrassing.

So this article examines the question of whether criminal punishment can punish shame? What level of shame should be applied in order not to recognize this as harassment and a destructive attack on the honor and dignity of a person? How is the influence on the guilty person, and what is the effectiveness of such punishment.

Key words: *individualization, application of punishment, measure of punishment, personality of the criminal, honor and dignity of the person, psychology, emotional state of the individual, execution of criminal punishments.*

То що ж таке сором? Сором виникає тільки під впливом певного соціального середовища. Історично склалося так, що зміст ганебного змінюється у зв'язку зі змінами того соціального середовища, у якому живе людина – суб'єкт сорому. В основі цього почуття лежить усвідомлення індивідом суспільних норм і вимог, утвердження себе як особистості, наявність відчуття власної гідності та поваги до себе.

Початковою внутрішньою причиною сорому є усвідомлення індивідом невідповідності своїх вчинків або вчинку з прийнятими в цьому суспільстві нормами поведінки. Це свідчить про те, що для наявності почуття сорому в суспільстві вже повинні існувати певні норми поведінки, а індивід має володіти здатністю усвідомлювати ці норми та співвідносити з ними свої вчинки. Початковою зовнішньою причиною сорому є засудження неприйнятної вчинку суспільною громадською думкою, у свою чергу індивід повинен знати, що громадська думка цей вчинок, або поведінку засуджує, виникнення мимовільної, не залежної від волі індивіда емоційної реакції афектує, що супроводжується почервонінням шкіри обличчя. Сором містить елементи як усвідомлюваного (усвідомлення особою непристойності свого вчинку). так і несвідомого. Об'єктивна сторона змісту сорому як морального явища зумовлена наявністю в суспільстві певних норм поведінки, які не залежать від суб'єкта, проте він має знати їх і виконувати. Зміст ганебного визначено на основі суспільного буття людей, однак він відображений у моральній свідомості кожної особи. Суб'єктивну сторону сорому визначають через ступінь та особливості сприйняття об'єктивної сторони суб'єктом, а також через

особливості прояву почуття сорому в кожній людині [4].

Як підкреслює Н. Арутюнова, почуття сорому передбачає дистанціювання – «відсторонення» заради погляду на себе крізь призму соціальних стандартів [4].

Сором як емоція – це почуття, «різновид страху безчестя що викликає ефект, подібний тому, який викликає страх перед небезпекою. Почуття викликається напругою між ідеалом Его індивіда її свідоме чи несвідоме розуміння фактичного потенціалу. Сором спонукає до перевизначення самого себе і змушує винну людину відчувати себе перетвореною на щось менше, ніж вона була раніше [3].

Сором відчувається індивідом тільки коли ганебна риса чи вчинок стає видимим та піддається огляду іншими. Таким чином, однією з умов емоції сорому є аудиторія. Як сказав один письменник: «Сором, по суті, публічний, якщо ніхто інший не знає, то нема і підстав для сорому. І якщо вашу дію бачать, ви можете зменшити сором, лише тікаючи від оточуючих» Для ганьби потрібні свідки, які дізнаються про ганебний вчинок і засудять його. Серед аудиторії ганьби мають бути важливі люди кривдників, а то йому не буде «соромно» [3].

Але чи можливо здійснення такого покарання у реальному житті? Виявляється так, але з певними особливостями.

Звернення до офіційної ганьби як кримінальної санкції є лише одним із способів розширити арсенал вироку ефективним і недорогим способом. Однак офіційне присоромлення є, мабуть, найбільш сенсаційним із цих нових покарань. Припускається, що практики присоромлення є найбільш ефективними та значу-

щими, коли при їх здійсненні дотримано певні умови. По-перше, потенційні правопорушники повинні бути членами відповідного соціуму, наприклад, тісно згуртованої релігійної чи етнічної спільноти. По-друге, правові санкції повинні фактично бути компромісними, враховуючи соціальне становище групи потенційних правопорушників. Тобто постраждала група повинна погоджуватися з оцінкою особи, яка приймає юридичні рішення щодо того, що саме є або має бути принизливим для винних членів групи. По-третє, присоромленій особі повинні бути надані певні засоби для повернення суспільної поваги, якщо тільки злочин не є настільки серйозним, що правопорушник має бути засланий назавжди або понижений у посаді [7].

Найбільш наочними ілюстраціями ганьби є знакові санкції. Широко розрекламованим прикладом знакового покарання є наклейка на бампер засудженого за керування автомобілем водієм у нетверезому стані та характерний номерний знак. Засуджений водій може продовжувати користуватися правами керування лише за умови, що він прикріплює до свого автомобіля розпізнавальний знак [7].

Суддя округу Сарасота у Флориді Тітус, який вперше у 1985 році ініціював наклейку на бампер у якості покарання, стверджує, що після початку програми, кількість інцидентів за кермом у нетверезому стані в окрузі впала на третину. Пояснюючи, чому вона наклала штраф за наклейку, що світиться в темряві, суддя зазначав, що посилення штрафів не стримало водіння в нетверезому стані, але крім цього додав, що «багато людей, які були засуджені за водіння у нетверезому стані вперше, у більшості є хорошими громадянами, вони займають хорошу роботу і цінують свій соціальний статус. А таке покарання як наліпка на бампер призвела до виникнення у них страху бути поміченим у суспільстві у негативному ключі» [7].

Штат Невада прийняв статут, який дозволяє судді зобов'язати відповідача виконувати сорок вісім годин роботи суспільно корисних робіт, будучи одягнутим в одяг, який ідентифікує її як людину, яка вчинила злочин будучи в алкогольному сп'янінні. У рішенні за участю підсудного, засудженого за цим статутом, Вер-

ховний суд США припустив, що це покарання було «менш принизливим і менш обтяжливим, ніж шість місяців у в'язниці» [7].

Розпізнавальні знаки також були частиною вироків, призначених сексуальним злочинцям. В одному випадку як умова вимагався повторний злочин випробувального терміну, розміщувати на своєму місці таблички з літерами висотою не менше трьох дюймів на дверях житла та автомобіля з написом: небезпечний сексуальний злочинець – з дітьми заборонено. Інші суди вимагали від сексуальних злочинців розміщувати оголошення в місцевій газеті про їх злочини [7].

Але були і випадки успішного оскарження подібних рішень судів. Ось живий приклад із практики США.

У США існують так звані «червоні» покарання. Зокрема, у справі *People v. Letterlough* Апеляційний суд Нью-Йорка зняв умову випробування, яка вимагала від засудженого за керування у нетверезому стані прикріпити на своєму номерному знаку табличку з повідомленням про це його правопорушення. За змістом справи суд штату засудив Роя Летерлоу за водіння в нетверезому стані. Це була його шоста судимість за водіння в стані алкогольного сп'яніння. Його початковий вирок був результатом угоди про визнання провини та включав п'ять років умовного терміну, сплату штрафу в розмірі 500 доларів США та лікування від алкоголю під керівництвом Департаменту пробації. Коли Летерлоу прибув для офіційного винесення вироку, суд поставив додаткову умову, не передбачену попередньою угодою про визнання винуватості. Суд постановив, що якщо Летерлоу коли-небудь знову отримає ліцензію протягом свого п'ятирічного випробувального терміну, він повинен буде прикріпити до своїх номерних знаків табличку з написом флуоресцентними літерами «засуджений». Суддя, який виносив вирок, попередив Летерлоу, що він буде вважатись таким, що порушив випробувальний термін, якщо зніме дані наліпки [8].

Крім того, на виконання вимоги індивідуалізації покарання, Суддя, який ухвалив вирок, ретельно зазначив, що цей ганебний знак має бути знімним, щоб не карати несправедливо невинних водіїв, наприклад членів сім'ї, які можуть використовувати ту саму машину, що

й Леттерло. Крім того, він сформулював чітке обґрунтування незвичайної умови пробації, зазначивши:

«Я лише хочу попередити громадськість про це, і цей знак буде застосований лише до цього Відповідача. Цьому джентльмену 54 роки, і я не хочу бути тим, хто відкриває газету і бачить, що цей джентльмен спричинив нещасний випадок, який забрав життя невинної людини, тому що я не зробив нічого, що ні попередило б громадськість, ні вирішило його проблему. Я сподіваюся, що буду робити і те, і інше» [8].

Скасувавши умову випробувального терміну, суд Нью-Йорка розрізняє цілі покарання і цілі пробації. Апеляційний суд визнав, що Леттерлоу був відповідним кандидатом на випробувальний термін, оскільки він мав шанс на реабілітацію, однак він не погодився із засобами, за допомогою яких суд нижчої інстанції застосував пробацію. Суд апеляційної інстанції зазначив, що різниця між реабілітаційними та штрафними санкціями, була нечіткою. Проте суд дійшов висновку, що законодавча влада Нью-Йорка навмисно виключила покарання чи стримування з цілей, яких прагнули досягти шляхом застосування випробувального терміну. Згідно з апеляційним судом, суд, який виносив вирок, помилився, заявивши, що метою застосування спірної умови випробування було «попередити громадськість» про загрозу, яку представляв Леттерлоу як п'яний рецидивіст водій. Умову випробувального терміну, міркував суд, не можна тлумачити як реабілітаційну, а радше як просте розкриття злочину особи, що призвело до «приниження та публічної ганьби». Як така умова була формою покарання і не могла кваліфікуватися як належна форма випробувального терміну [8].

У справі «Ліндсей проти штату», окружний суд Флориди Апеляційні скарги підтримали вимогу випробувального терміну, що засуджений п'яний водій має розмістити оголошення в місцевій газеті з описом свого злочину. Суд першої інстанції визнав Чарльза Ліндсея винним у тому, що він керуючи транспортним засобом у стані сп'яніння, врізався в задню частину патрульної машини поліції. Це було перше засудження Ліндсі за керування автомобілем у нетверезому стані, і суддя, який виносив вирок, планував зробити його останнім,

вимагаючи від Ліндсі опублікувати своє фото в місцевій газеті разом із деталями його злочину [8].

Ліндсі оскаржив рішення на чотирьох підставах:

(1) умова порушила реабілітаційну мету пробації шляхом призначення несправедливого покарання;

(2) покарання не мало відношення до злочину водіння в нетверезому стані;

(3) суд піддав його надмірному публічному глузуванню та необґрунтовано втручався в його право вибирати громаду для проживання;

і (4) умова «була довільною та примхливою, тому що непропорційно ставилася до правопорушників у подібному становищі». Апеляційний суд рішуче відхилив перший аргумент Ліндсі про те, що ця вимога порушує реабілітаційну мету пробації, заявивши: вирішити, що основною метою пробації є реабілітація, не є те саме, що звільнити пробацію від будь-яких каральних наслідків. Реабілітація і покарання не є взаємовиключними ідеями. Вони можуть співіснувати в будь-якому окремому спільному наслідку засудження, не позбавляючи ефекту одне одного [8].

Таким чином апеляційний суд визнав зв'язок між покаранням і випробувальним терміном. Крім того, суд зазначив, що закон Флориди дозволяє судді першої інстанції засуджувати правопорушника до позбавлення волі як умову випробувального терміну, і заявив, що «тюремне ув'язнення, безперечно, є одним із найяскравіших проявів покарання, і, якби апелянт мав рацію у своїй основній передумові, що повністю суперечить суто реабілітаційній меті пробації». Однак суд не дійшов настільки далеко, щоб охарактеризувати умову випробування, про яку йдеться, як суворо каральну. Незважаючи на те, що такий стан може бути надзвичайно каральним із незначною кількістю реабілітаційних аспектів, класифікуючи стан як виключно каральний явно поставив би це за рамки умовного терміну як визначено статуттом Флориди [8].

Зрештою, апеляційний суд відмовився від твердження Ліндсі про те, що покарання було довільним і примхливим, зазначивши гнучкість інструкцій щодо призначення покарання. Суд підкреслив, що інструкції щодо при-

значення покарання надавали суддям право на власний розсуд призначати покарання правопорушникам. Це право на розсуд водночас дозволяло індивідуальне покарання та виправдовувало невід'ємну, але не безпідставні, розбіжності у призначенні покарання правопорушникам [8].

Проте, наслідки нездатності належним чином оцінити доцільність призначення покарання соромом інколи може призвести до катастрофічних наслідків. Розглянемо справу чоловіка, засудженого за водіння в нетверезому стані в Грузії. Як умови його покарання, суддя вимагав розмістити фотографію цього чоловіка у місцевій газеті округу. Про засудження чоловік не сказав матері, з якою проживав. Випадково вона побачила його фотографію в газеті і залишила синові записку на кухонному столі, в якій говорила, що їй соромно за те, що він був засуджений за злочин. Збентежений і зворушений, прочитавши записку, чоловік покінчив життя самогубством. Судді могли б уникнути подібних трагедій, оцінивши тип особи, щоб визначити, чи є вона відповідним кандидатом на ганебне покарання [8].

Одним із способів уникнути вищезгаданої трагедії – це зробити ганьбу добровільною. Цілком ймовірно, що представлені порушники маючи вибір між ганьбою та в'язницею, багато злочинців обрали б перше й за будь-яку ціну уникали б в'язниці. Як умова будь-якого ганебного покарання, судді повинні запропонувати правопорушникам можливість або отримати традиційне покарання у вигляді позбавлення волі, або покарати ганьбою. Суддя має повністю ознайомити правопорушника з вимогами до ганьби як виду покарання перед винесенням вироку, щоб правопорушник міг зробити обґрунтоване судження.

У вітчизняному законодавстві, для цілей морального впливу на особу-правопорушника доцільним буде введення інституту публічного вибачення винної особи за свої протиправні вчинки.

Верховний суд, 20.02.2019 у справі № 401/573/17 висловив позицію, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не перебачено цивільним законодавством [9].

Проте, перевагами введення у норми Кримінального законодавства України доповнення ознак дійового каяття винної особи публічним вибаченням, як додаткового покарання, було б створення додаткового виховного впливу на особу порушника, звернення до її совісті.

Приміром, такі правопорушення як хуліганство, жорстоке поводження з тваринами, порушення правил безпеки дорожнього руху, у своїх ступенях містять відповідальність і штраф і ув'язнення. Та чи буває достатнім сплата штрафу або просте відбування покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі? Чи впливає сплата певної суми грошових коштів на світогляд і совість людини? Чи вбереже такий захід даного правопорушника у разі того, що він розумію, що можна вчиняти і далі подібні речі і за це можливо лише штраф? Якщо ж приміром, винна особа записувала б відео, на якому вона приносить вибачення суспільству, населенню міста, в якому було вчинено правопорушення, сам відеозапис зберігався у Ютуб-каналі національної поліції, то вплив на особу-правопорушника з метою запобігання вчиненню нових подібних злочинів – був би величезним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України (редакція від 05.10.2023).
2. Кримінально-виконавчий кодекс (редакція від 06.11.2023).
3. Neda Sedighimornani Shame and its features: understanding of shame.: European journal of Social Sciences studies, Open Access Publishing Group, 33 p, 2018. (Режим доступу: <https://oapub.org/soc/index.php/EJSSS/article/view/442/1022>).
4. Харченко О.І. Наукові підходи до розуміння почуття сорому: Теорія і практика сучасної психології, 2018, 186 с.
5. Chad Flanders, essay «Shame and the meanings of punishment» /College of Law Library, Cleveland State Law review, 28 стр. (Режим доступу: <https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1226&context=clevstlrev>).

6. David Reutter (2015) For Shame! Public Shaming Sentences on the Rise/ published in Prison Legal News February, page 38 (Режим доступу: <https://www.prisonlegalnews.org/news/2015/feb/4/shame-public-shaming-sentences-rise/>).

7. Toni M. Massaro, Shame, Culture, and American Criminal Law/ University of Arizona/ Michigan Law Review, 66 стр. (Режим доступу: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2212&context=mlr>)

8. Aaron S. Shame on You:an analysis of modern shame punishment as an alternative to incarceration, Willam & Mary Law Review/653 (режим доступу: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1552&context=wmlr>).

9. Постанова Верховного суду від 20.02.2019 у справі № 401/573/17 (Режим доступу:https://verdictum.ligazakon.net/document/80178349?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01).